

УДК 81'373.6

О.Е. Кирпиченко

ГЕНЕТИЧНИЙ РОЗВИТОК НАЙМЕНУВАНЬ ІНСТРУМЕНТІВ, ПОСУДУ ТА ЕЛЕМЕНТІВ ІНТЕР'ЄРУ

У статті розглянуто історичну й актуальну проблематику етимологічних реконструкцій. Запропоноване дослідження присвячено вивченню етимологічних характеристик німецької лексики, яка запозичена до східнослов'янських мов у статусі безеквівалентних одиниць (транспонентів), з метою визначення генетичних передумов її проникнення до іншомовного середовища.

Ключові слова: етимологія, прамови, споріднені мови, фонетико-семантичні кореляти, транспонент, етимологізація, генетичний (етимологічний) аспект, діакронія, запозичення.

Розгляд теоретичних аспектів порівняльно-історичного мовознавства показав, що на основі розробленої ним методики можна достатньо об'єктивно описати умови, процес і результати розвитку як лексичних систем окремих мов у синхронно-діахронному поєднанні, так і діахронних міжмовних взаємодій. Метод етимологічних реконструкцій, який лежить в основі цього напряму лінгвістики, удосконалений Е. Прокошем і Й. Тріром, торкається фонетичного, морфологічного та семантичного рівнів лексичних одиниць, при врахуванні історичних пам'яток дає змогу встановити початкові форми слів і визначити їхню генетичну спорідненість у різних мовах. Як продовження розвитку дослідницького апарату порівняльно-історичного мовознавства нами було запропоновано метод відображеної етимологічної ретроспекції, який продемонстрував свою дієвість на досліджуваному матеріалі.

Мета статті – розглянути історичну й актуальну проблематику етимологічних реконструкцій; вивчити етимологічні характеристики німецької лексики, яка запозичена у східнослов'янських мов у статусі безеквівалентних одиниць з метою визначення генетичних передумов її проникнення до іншомовного середовища.

Хід проведених розробок підтвердив правомірність науково-лінгвістичного статусу лексики, кваліфікованої як міжмовні транспоненти. До цього часу лінгвістична традиція вважала цей лексичний розряд запозиченнями, у кращому випадку – “іноземними словами”. Але друге визначення видається досить аморфним, а перше не відображає всіх лінгвістичних особливостей цього пласта словникового складу. Між запозиченнями та транспонентами існують значні відмінності. У першу чергу, це стосується фонетичної адаптації запозичень і транспонентів. Якщо перші значною мірою зазнають звукових перетворень, пристосовуючись до фонетичного устрою приймаю-

чої мови, то інші протягом досить значного часу (до декількох століть) продовжують зберігати особливості мовної системи, з якої вони були перенесені. До завдань дослідження не входило спеціальне вивчення фонетичної адаптації та лексико-граматичних трансформацій, яких зазнає транспоноване слово в приймаючій мовній системі. Але непрямі спостереження показали, що з цього погляду транспоненти залишаються стабільними. У них відзначено лише незначне функціонально-стилістичне зміщення. Однак його причина полягає в тому, що в приймаючих східнослов'янських мовах до моменту транспозиції вже були етимологічні когнати лексем, які переносяться зі спільним значенням. Саме це й зумовило зміщення, подібне до звичайного розвитку внутрішньомовної полісемії слів.

Згідно з критеріями виокремлення транспонентів, для етимологічного аналізу методом відображеної ретроспекції з лексикографічних матеріалів російської мови були відібрані одиниці, які за узагальненим значенням були занесені до тематичної групи “найменування інструментів, посуду та елементів інтер'єру”. Ці одиниці були вивчені із залученням додаткових джерел за етимологічними параметрами.

Дослідження показало, що транспозиція німецької лексики до східнослов'янських мов характеризується непродуктивністю на ранніх етапах історичного розвитку суспільства та збільшенням активності міждержавних взаємодій до XVIII–XIX ст., що свідчить про тісний зв'язок міжмовної транспозиції з позамовними факторами.

У процесі дослідження отримано достатню кількість прикладів, які підтверджують основну гіпотезу про те, що транспонування лексики до інших мов підпорядковується не тільки дії екстралінгвальних факторів, а й певною мірою зумовлене внутрішньомовними причинами, закладеними в глибинній семантиці початкової стадії розвитку мови. Інакше кажучи, архетип, який дивергував у своєму семантичному розвитку, але за за-

конами лінгвістичної комбінаторики був розповсюджений у різних мовних ареалах, має тенденцію до повторного зближення з “генетичним двійником”, яке й реалізується у проникненні слова до іншого мовного середовища в статусі лексичного транспонента.

Особливість транспонування полягає у тому, що мова (у цьому випадку німецька), запозичивши слово з близько- або неблизькоспорідненої мови (у межах роботи спостереження проведене над лексикою романського походження), намагається транспонувати його далі до іншого мовного середовища. Певною мірою це явище перетинається із фізичним феноменом негаснучих хвиль. Із цього спостереження випливає глобальна гіпотеза – розповсюдженість мови в географічному ареалі може бути безпосередньо пов'язана з обсягом запозичених явищ різного рівня в її загальній системі. Попереднім прикладом, який стверджує справедливості висунення цієї гіпотези, може виступати англійська мова, котра піддалася тривалій експансії романських (французької, а через неї, і незалежно від неї, – латини). Але ця гіпотеза не розглядалась у межах запропонованого дослідження, а є лише побічним продуктом результатів роботи.

Розробка дала змогу виявити цікаві факти природи міжмовних взаємодій, перевірка яких потребує конкретизації та підтвердження за рахунок істотного розширення фактичного матеріалу й перенесення дослідження із суто етимологічного в площину контрастивного з охопленням усіх слов'янських і германських мов.

У тематичній групі, що досліджується, більша кількість слів, які не потребують додаткового аналізу етимології й умов проникнення іншомовної лексики до слов'янських мов, ніж в інших групах. Усі дослідники одноголосні у визначенні значення та походження слів. У виділеній підгрупі з 25 найменувань у 17 випадках ми впевнені в правильному трактуванні етимології запозичень.

Der Draht. У словнику іменник *draht* В.І. Даль відносить до німецької мови зі значенням “дріт” [2, т. I, с. 495]. На думку М. Фасмера, це слово запозичено через польськ. *dratwa*, *dratov*, чес. *dratev* із д.-в.-нім., сер.-в.-нім. *drāt* “дріт” [9, т. I, с. 542]. Звернення до словника В. Пфайфера показує, що слово походить від і.-є. кореня **ter(ə)-* “терти, повертаючи”. У д.-в.-нім. *thrāt* (XI ст.) мало значення “нитка, мотузок”. *Draht* був спочатку із льону, бавовни. Значення “металева нитка” з'являється у сер.-в.-нім. (XVII ст.) [12, т. I, с. 302–303]. Слово у формі ‘*drim*’ вживається в українській мові, ‘*дром*’ – у білоруській, у сучасній російській мові у тому самому значенні відоме слово ‘проволо-

ка’, яке виникло на слов'янській основі [11, т. II, с. 69]. Однак слід мати на увазі, що основа німецької лексеми з і.-є. **ter(ə)-* досить поширена в сучасній російській мові, пор.: *тереть*, *теребить*, *терзать*, *дратва* та ін. [11, т. II, с. 237–238]. Більше того, слово *дрот* у значенні “металева нитка, дріт” відзначено в російській мові в 1669 р. [6, т. IV, с. 359]. Ця обставина дає змогу відзначити синхронність у розвитку значення “металева нитка” в німецькій і російській мовах. Але виникнення слова в німецькій у XI ст. дає підстави говорити про його транспозицію до російської мови.

Der Hobel. Визначаючи слово *ембель* (*енбель*) як “столярний рубанок” [2, т. I, с. 519], укладач словника відносить його до нім. *Hobel*. Походження слова підтверджує М. Фасмер [9, т. II, с. 18]. В. Пфайфер визначає нім. *Hobel* як “інструмент, що знімає стружку, для гладкої дерев'яної поверхні”. Матеріали словника вказують, що д.-в.-нім. *hobil* (X ст.), сер.-в.-нім. *hovel*, *hobel*, сер.-нж.-нім. *hövel* є утворенням із німецьким суфіксом *-ila-* (для називання інструментів), є спорідненим із сер.-в.-нім. *hübel*, *hubel*, *hobel*, *huvel* й може стосуватися до і.-є. **keup-*, *kúp* і далі до і.-є. **keu-*, **keuə* “гнути, вигнутість, пустота” [12, т. II, с. 696]. Примітно, що в російській мові цей корень дав ст.-слов. *купъ* й суч. *купа*. Отже, у міжмовній взаємодії можна відзначити зближення етимонів, дивергентних у семантичному плані. Ймовірно, наявність у слов'янській мові первинної основи могла слугувати фактором вторинного перенесення її ж у модифікованому вигляді з неблизькоспорідненої мови. Ця обставина також могла зумовити і часткову фонетичну адаптацію транспонента.

Der Simshobel. Інтерпретуючи слово *зинзубель* як “один зі столярних стругів, рубанків, для виборки карнизів”, В.І. Даль указує на запозичення з німецької мови [2, т. I, с. 683]. Цю точку зору поділяє й М. Фасмер [9, т. II, с. 98], вказуючи, що запозичення проводилось від нім. *Simshobel*. В. Пфайфер розглядає окремо основи, з яких складається слово. *Sims* “виступаючий край”, д.-в.-нім. *simiβ* (XII ст.), сер.-в.-нім. *simeβ*, *simβ* є запозиченням від латини [12, т. III, с. 1634]. Походження другої частини слова розглядалось раніше.

Die Flasche. Інтерпретуючи слово *пляжка* зі значенням “фляга, фляжка”, В.І. Даль указує на запозичення з німецької мови [2, т. III, с. 133]. М. Фасмер вважає, що слово перетворене в народній мові від ‘фляжка’ [9, т. III, с. 291]. Німецьке слово зафіксоване у VIII ст. і походить, можливо, від латинської мови [12, т. I, с. 444]. Однак існує й інший напрям етимологічної реконструкції через спорідненість із дієсловом *flechten* “плести”. Підставою для цієї реконструкції слугує той

факт, що ємності спочатку плелися з очерету і тощо. Саме ж дієслово походить від і.-є. кореня *pel- “складати, покривати, укутувати” [12, т. I, с. 406, 444]. Тому перенесення слова до російської мови та його модифіковану адаптацію (пор.: *фляжка, пляжка*) слід вважати закономірним, оскільки і.-є. корінь (пор.: *плести*) вже був наявний у лексичній системі російської. У цьому випадку можна говорити про вторинне зближення дивергентної лексики. Така лексика розглядається як “етимологічний поліном”. Цим терміном пропонується позначити мовний знак, що зазнав у історичному розвитку міжмовної семантичної дивергенції, але не втратив спорідненості й має у зіставлюваних мовах референти, які різняться [5, с. 84].

Етимологічна інтерпретація слова “*фляга*” буде розглянута нижче.

Die Pfanne. У своєму словнику іменник *противень* В.І. Даль зводить до німецької мови зі значенням “сковорода листового заліза, чотирьохкутова” [2, т. III, с. 519]. На думку М. Фасмера, це слово запозичено з нім. *Bratpfanne* “сковорода” можливо з обробкою за народною етимологією, під впливом слова “*проти*” [9, т. III, с. 383]. Звернення до словника В. Пфайфера показує, що нім. *Pfanne* “плоский металевий посуд для смаження”, д.-в.-нім. *phanna* (IX ст.), сер.-в.-нім. *phanne*, д.-сакс. *panna*, сер.-нж.-нім. *panne* є запозиченням від вульгарно-лат. *panna*, що з’явилося від форм *patna від лат. *patina* “миска, сковорода”, яке походить від грец. *patánē* “миска” [12, т. II, с. 1258]. Укр. ‘*луст, дека*’, блр. ‘*бляха*’ або ‘*патэльна*’, слово відоме в російській мові з XVIII ст. Походить, як справедливо було пояснено В.І. Далем, від нім. *Bratpfanne* “сковорода” [11, т. II, с. 74].

У сучасній російській мові слово ‘*противень*’ означає металеву сковороду, що використовується в духовій шафі. Рос. ‘*сковорода*’ співвідноситься з і.-є. *skordho “сковорода (Pfanne)”, д.-в.-нім. *scart-isarn*, сер.-в.-нім. *schart* “залізна сковорода (eiserne Pfanne)”. Порівняємо зі слов. **skver-* “(роз)таяти, (роз)топитися (schmelzen)” [4, с. 166].

Die Raspel. Визначаючи слово *рашпиль* як “найбільший напилек для дерева, дерун” [2, т. IV, с. 86], укладач словника відносить його до німецької мови. З такою інтерпретацією походження слова згоден М. Фасмер, вказуючи на те, що воно є від нім. *Raspel, Raschpel*, похідного від *Raspe* [9, т. III, с. 451]. На німецьку основу вказують і матеріали словника В. Пфайфера, які визначають появу слова в німецькій мові з XVI ст. [12, т. III, с. 1373].

Der Rost. Інтерпретуючи слово *рост* як “таган, решітка, під якою розпалюється вогонь, і на яку ставлять сковороду, кастрюлю”, В.І. Даль вказує на запозичення з німецької мови [2, т. IV, с. 105]. Цю точку зору поділяє і М. Фасмер, вказуючи на походження від нім. *Rost* [9, т. III, с. 506]. В. Пфайфер визначає нім. *Rost* як “решітку з прутів, для розпалювання під нею вогню”. У німецькій мові слово зустрічається вперше в д.-в.-нім. *rōst, rōsta* (близько 800 р.), походження якого достовірно невідомо. Передбачають походження від і.-є. **reus-* [12, т. III, с. 1442].

Das Stemmeisen. Розглядаючи слово *стамеска* зі значенням “плоске, тонке долото”, В.І. Даль вказує на його німецьке походження [2, т. IV, с. 315]. М. Фасмер підтверджує цю думку і відносить запозичення до нж.-нім. *stemmizn* або нов.-в.-нім. *Stemmeisen* “долото” [9, т. III, 744]. Укр., блр. ‘*стамеска*’, у російській мові лексема відома з першої половини XIX ст. Походить від нім. *Stemmeisen* “стамеска” (*stemmen* “видовбувати”; *Eisen* “залізо”) [12, т. II, с. 198].

Die Schraubzwinge. Розглядаючи етимологічну інтерпретацію іменника *струбцинка* зі значенням “дерев’яні столярні лещата”, слід відзначити, що В.І. Даль дав правильне трактування, походження (від нім. *Schraubzwinger*) і значення цього слова [2, т. IV, с. 343]. М. Фасмер вказує, що слово запозичене з нов.-в.-нім. *Schraubenzwinge* “гвинтовий затиск, лещата”, нж.-нім. *Schrúwzwinge* [9, т. III, с. 782].

Der Durchschlag. Інтерпретуючи слово *трушлак*, В.І. Даль вказує на запозичення від нім. *Durchschlag* “ручна бляшана торохтушка, вид сита” [2, т. IV, с. 438]. І на думку М. Фасмера, це слово запозичене з нім. *Durchschlag*, під впливом лексеми “трусити” [9, т. IV, с. 112]. Словник В. Пфайфера відносить префікс *durch-* – д.-в.-нім. *thuruh* “через, скрізь” (VIII ст.), сер.-в.-нім. *durch, dur*, д.-сакс. *thurh, thuru*, сер.-нж.-нім. *dör, dörch*, д.-англ. *perh*, гот. *pairh* – разом з лат. *trāns* і д.-інд. *tiráh* до і.-є. **ter(ə)* [12, т. I, с. 320]. Основа *Schlag* “короткий, швидкий рух” відома ще в д.-в.-нім. (близько 800 р.) *slag*, сер.-в.-нім. *slac*, д.-сакс. *slegi*, сер.-нж.-нім., сер.-нідерл. *slach*, нідерл. *slag*, д.-англ. *slege*, англ. *slay* і є утворенням від дієслова *schlagen* [12, т. III, с. 1524].

У сучасній російській мові слово вживається у формі ‘*дуршлаг*’, хоча в просторіччі часто можна почути ‘*друшлак*’.

Die Feldflasche. Інтерпретуючи слово *фляга* зі значенням “пляшка”, В.І. Даль вказує на запозичення з німецької мови [2, т. IV, с. 536]. Це переконання розподіляє й М. Фасмер [9, т. IV, с. 200], вказуючи лише, що слово було запозичено через польське *flasza*. На основі фонетичної та семантичної реконструкції не важко встановити співвіднесеність рос. ‘*фляга*’ та нім. ‘*Flasche*’ “посуд з вузьким горлечком”. Німецька лексема датується в д.-в.-нім. VIII ст. – *flasca* [12, т. I, с. 444]. Українське ‘*фляга*’, білоруське ‘*пля-*

шка'. У російській мові слово відоме від XVI ст. Форма 'фляшка', мабуть, походить від нім. 'Flasche'. Інакше пояснюється більш стара форма 'фляга' – від франц. *flacon* "склянка" < пізньолат. *flascīnem* [11, т. II, с. 318].

За своєю словотворчою моделлю німецька лексема є композитом. Її детермінуюча частина *Feld* походить від і.-є. кореня *pelā, **plā-* "плоский, простиратися" [12, т. I, с. 423]. Цей корінь дав у російській мові *плоский*, *плашмя* та ін. Визначувана основа може бути віднесена до і.-є. кореня **pel-* "складати, покривати, укутувати" [12, т. I, с. 406]. У російській він, як було відзначено вище, дав *плести*. В утворенні німецького слова свою роль відіграла потенційна сполучуваність вихідних значень "*складати плоско" = "*вирівнювати*". Проникнення слова до російської у вигляді еліпсиса зумовлено розповсюдженістю вихідних коренів у цій мові на момент транспозиції.

Der Zahnobel. Розглядаючи слово *ци(ы)нубель* "вид наструга, рубанка", В.І. Даль указує на його німецьке походження [2, т. IV, с. 574]. М. Фасмер стверджує цю думку і відносить запозичення до слова *Zahnobel*, гамбургський діалект *Zoonhubel* [9, т. IV, с. 306]. Походження німецької лексеми розглядається вище.

Der Schaumlöffel. Визначаючи слово *шумовка* (*шумовка*) як "поваренка" [2, т. IV, с. 633], *шумовать* – "знімати шумівкою піну" [2, т. IV, с. 648], укладач словника відносить його до німецької мови. М. Фасмер стверджує цю думку, він наполягає на тому, що запозичення було проведене через польск. *szumować* "знімати пінку", *szum* "піна", чес. *šum* із сер.-в.-нім. *schum* "піна" [9, т. IV, с. 486]. Звернення до словника В. Пфайфера показує, що німецька лексема *Schaum* походить від і.-є. кореня *(s)*keu-*, *(s)*keuā* (XI ст.) "покривати, укутувати" [12, т. III, с. 1502].

Der Schriftkasten. Іменник *шлифкус* В.І. Даль відносить до німецької мови зі значенням "коробочка із гвинтом для набору заголовка книги" [2, т. IV, с. 639]. На думку М. Фасмера, це слово запозичено від німецького слова *Schriftkasten* [9, т. IV, с. 455]. У матеріалах словника В. Пфайфера не наводиться інтерпретація цього слова повністю, але розглядають складові його частини. *Schrift* "система графічних знаків", д.-в.-нім. *scrift* "шрифт, знак, літера" (VIII ст.), сер.-в.-нім. *schrift* "написане, шрифт, писемне джерело" перебуває під впливом латинського *scriptum* "шрифт, написане" [12, т. III, с. 1573]. Друга основа *Kasten* "посуд, ящик", д.-в.-нім. *kasto* "посуд, ящик" (VIII ст.) і сер.-в.-нім. *kaste* також "зернохочище, прибудова" не має прозорої етимології. Можливо походить від герм. кореня **kasa-* "посуд" [12, т. II, с. 805–806].

Der Schlichthobel. Іменник *шлиф(х)тик* (*шлихтубель*) В.І. Даль відносить до німецької мови зі значенням "столярний рубанок, для чистої стружки, зазвичай подвійної" [2, т. IV, с. 639]. На думку М. Фасмера, це слово запозичено, ймовірно, від нов.-в.-нім. *schlichthabel*, нж.-нім. *schlichthubel* "рубанок для первинної обробки" [9, т. IV, с. 455]. В. Пфайфер указує на таку етимологію основ, з яких складається цей іменник: *schlicht* прикметник "простий, скромний", сер.-в.-нім. *sliht* "плоский, вільний, відкритий, прямий, простий" до літературної мови запозичено в XVII ст. [12, т. III, с. 1534]. Етимологія опірної основи *Hobel* розглянута вище.

Der Spannriemen. Іменник *шпандырь* В.І. Даль відносить до німецької мови зі значенням "ремінь кільцем, яким, притримують роботу ступнею до коліна" [2, т. IV, с. 642]. На думку М. Фасмера, це слово походить від нім. *Spannriemen*, *Spannriem* "інструмент чоботаря" або голл. *Spanriem* [9, т. IV, с. 470]. Походження лексеми ми можемо визначити, розглянувши семантику її складових – *Spanne* (можливо, походить від і.-є. кореня **sp(h)ě(i)-* (IX ст.) "тягнути, натягувати") [12, т. III, с. 1661–1662] та *Riemen* (в основі якого лежить і.-є. корінь **reu-* "розривати, рити, відривати, виривати, збирати") [12, т. III, с. 1427].

Die Schaufel. Іменник *шувель* В.І. Даль відносить до німецької мови зі значенням "вид сковороди, на яку кладуть жар, для нагрівання кам'яних виробів" [3, т. IV, с. 650]. На думку М. Фасмера, це слово запозичено через польск. *szuffa* "лопата" із сер.-в.-нім. *schúvel*, але можливо також походження від нідерл. *schaffel* або нж.-нім. *schuffel* [9, т. IV, с. 492]. Використовуючи метод етимологічної реконструкції, побудований з урахуванням дифтонгізації голосних у ранніх формах німецької мови, можна запропонувати таку трансформацію: *Schaufel* ← *schuffel*. Вихідна форма вважається обґрунтованою, оскільки в сучасній німецькій мові існує лексема *Schaufel* "інструмент з металевим несучим листом і довгою ручкою", належить до VIII ст. Її основою є і.-є. **skeub(h)-* "штовхати, засувати" [12, т. III, с. 150]. Таким чином, у російській мові лексема виказує семантичну спорідненість не тільки з німецьким словом, а й із праосновою.

Проведене дослідження етимології найменувань інструментів, посуду й елементів інтер'єру, транспонованих до слов'янських мов, показало, що в цьому лексичному розряді відзначається значна кількість композитних утворень. Більша частина їх походить від і.-є. коренів. Але відзначена і генетична контамінація, тобто сполучення латинських і грецьких основ, які прийшли до німецької мови через латину, з індо-європейських та германських (*Simshobel*, *Durchschlag*, *Schrif-*

tkasten та ін.). Такий факт свідчить про те, що цей вид лексики може вважатися одним із архаїчних пластів. Тому при транспозиції до іншого мовного середовища ці найменування навіть при видозмінненні названих релікцій не піддаються модифікації форми, хоча в їхньому семантичному плані можна знайти явища метонімії та метафори. Однак ці явища мають вторинну природу, підлягаючи правилу сталості форми.

У ході дослідження встановлено, що гіпотеза про генетичну зумовленість поширення лексики може вважатися науковим постулатом. Відзначено, що в більшості випадків транспозиція найменувань цього розряду існує за наявності в приймаючій мові слів, які походять від коренів, закладених до основи транспонентів. Причому їх розповсюдженість у слов'янських мовах датується більш ранніми періодами. Крім того, транспоненти типу, який розглядається, під впливом генетичних когнатів зазнають деякої фонетичної адаптації до системи приймаючої мови. Це явище вписується до шкали вторинного зближення когнатів в іншомовному середовищі.

Згідно з аналізом, німецька лексика, транспонована до слов'янських мов, у різних випадках зазнає семантичної модифікації, яка б ускладнювала її етимологізацію. Загалом релікти вихідних значень є досить виразно видимими. Як окремий випадок слід відзначити, що транспоновані композитні утворення здатні включати до свого складу елементи іншомовного (романського) походження. Але базисною одиницею при цьому виступає автохтонна лексема.

Далі розглянемо етимологічний розвиток лексики, запозиченої німецькою й українською мовами. Звернення до цього аспекту зумовлено тим, що в більшості випадків незрозумілою залишається генетична віднесеність найменувань інструментів, посуду й елементів інтер'єру, що виявляються в обох мовах у статусі міжмовних еквівалентів, а також шлях їхньої транспозиції до слов'янських мов.

Die Hohlkehle. Інтерпретуючи слово *голькель* “(столярне) голтель, галтель”, В.І. Даль указує на запозичення з німецької мови [2, т. I, с. 373]. На думку М. Фасмера, це слово запозичено з голл. *holkeel* або нім. *Hohlkehle* “жолобок” [9, т. II, с. 434]. Німецьке походження слова не викликає сумніву, хоча слід вказати, що складові слова мають і.-є. корені: **kaul* “пустий, трубчата кістка” (VIII ст.) [12, т. II, с. 700] і **gel-* “проковтнути” [12, т. II, с. 820–821].

Der Drillbohrer. Іменник *дриль (дрель)* В.І. Даль відносить до німецької мови зі значенням “знаряддя для свердлення металів, свердло” [2, т. I, с. 491]. На думку М. Фасмера, це слово запозичено від голл. *drilboor*

або нім. *Drillbohrer* “дриль, свердло”, звідки дат.-норв. *dril, drilbor*; укр. “*драль*” – те саме [9, т. I, с. 537]. Слово складається з двох основ: *drillen* – в основі слова герм. **prel*, похідне від і.-є. **ter(э)-*, з'являється в XVII ст. [12, т. I, с. 307] і *bohren* – в основі лежить і.-є. корінь **bher* [12, т. I, с. 196].

Der Hahn. Визначаючи слово *кран* як “трубка з ключем для спуску рідин” [2, т. II, с. 195], укладач словника відносить його до німецької мови. Походження слова підтверджує М. Фасмер, вказуючи на те, що можливе запозичення від нідерл. *kraan* [9, т. II, с. 366]. Матеріали словника В. Пфайфера указують, що нж.-нім. *kran* пов'язане з нов.-в.-нім. *Kranich* “журавель” (підйомник) [12, т. II, с. 922–923]. Укр. “*кран*” є запозиченням з німецької мови [12, т. III, с. 75], блр. “*кран*”, в російській мові вживається з початку XVIII ст., є запозиченням з голл. *kraan* [11, т. I, с. 439].

Die Lampe. Визначаючи слово *лампа* як “посуд різного виду та устрою, для освітлення житла маслом, ворванню, рідким салом” [2, т. II, с. 236], укладач словника відносить його до німецької мови. Походження слова підтверджує М. Фасмер, вказуючи на те, що слово вживається ще з епохи Петра I, але частіше у цьому значенні в XVIII ст. вживалось слово “*лампада*”; форма на “*ля-*” запозичена через польсь. *lampra* “лампа, лампада”, форма на “*ла-*” – з нім. *Lampe* або франц. *lampe* від лат. *lampada*, грец. *λαμπας* [9, т. II, с. 455]. Г. Циганенко також указує на грец. основу *lampas*, *-ados* “факел”, “світильник”, “лампада”, від *lampro* “свічу” [10, с. 270]. В. Пфайфер стверджує, що нім. *Lampe* “пристрій, який містить джерело світла” (XIII ст.) є запозиченням з д.-франц. *lampe*, яке також походить від грецьких коренів [12, т. II, с. 968]. Укр. “*лампа*” запозичено через російське, польське й далі німецьке посередництво із французької мови [3, т. III, с. 189], блр. “*лямпа*” [11, т. I, с. 465].

Das Möbel. Визначаючи слово *мебель* як “начиння в будинку, що стоїть” [2, т. II, с. 311], укладач словника відносить його до французької мови. Походження слова підтверджує М. Фасмер, вказуючи на те, що вперше слово зустрічається в російській мові за часів Петра I. Воно було запозичено через нов.-в.-нім. *Möbel* або безпосередньо з франц. *meuble* від лат. *mōbile* “рухоме (майно)” [9, т. II, с. 588]. Ці дані підтверджує й Г. Циганенко [10, с. 228]. У німецькій мові слово було запозичено із вульгарно-лат. **mobilis* “рухомий” [12, т. II, с. 1115]. Укр. “*меблі*”, можливо, через німецьке посередництво запозичено з французької мови [2, т. III, с. 426], блр. “*мэбля*”. Лексема походить від франц. *meuble* “меблі”, звідси й нім. *Möbel*. Першоджерело – латинський прикметник *mōbilis* “пересувний, рухомий” [11, т. I, с. 518–519].

Der Bimsstein. Інтерпретуючи слово *лемза* зі значенням “захолюлий, ніздрюватий сік з вогнедишаючих гір, губчаста лава”, В.І. Даль указує на запозичення з німецької мови [2, т. III, с. 29]. Цю точку зору поділяє й М. Фасмер [9, т. III, с. 23], але він указує, що, ймовірно, запозичення проводилось через зах.-слов. (чесь. *remsa*), хоча походить від лат. *pitex*. В. Пфайфер підтверджує походження слова. Вираз було запозичено до німецької мови у IX ст. [12, т. I, с. 176]. Укр., блр. ‘*лемза*’, у російській мові слово відоме з XVIII ст. Походить від латини [11, т. II, с. 18].

Die Taburett. В.І. Даль відносить іменник *табурет* до французької мови зі значенням “стілець лавкою без притуляння” [2, т. IV, с. 385]. Етимологію слова підтверджує М. Фасмер, указуючи на те, що воно запозичено через нім. *Taburett* із франц. *tabouret*, ст.-франц. *tabour* [9, т. IV, с. 7]. Укр. ‘*табурет*’, блр. ‘*табурэт*’, у російській мові слово відоме з другої половини XVIII ст. Російське слово ‘*табурет*’ і нім. *Taburett* походять від франц. *tabouret* [11, т. II, с. 223–224].

Der Teller. Визначаючи слово *тарелка* як “столовий посуд, з якого їдять” [2, т. IV, с. 39], укладач словника відносить його до німецької мови. Походження слова підтверджує М. Фасмер, указуючи на те, що, мабуть, слово було запозичено через польс. *talerz*, чесь. *taliř* “тарілка” [9, т. IV, с. 24]. До німецької мови слово потрапило із д.-франц. *tailleo(i)r* “тарілка”, яке походить від пізньолат. *tâliâre* “колоти, різати” [12, т. III, с. 1796]. Ці дані підтверджуються й тим фактом, що за часів Петра I слово “тарілка” мало фонетично ідентичну німецькій лексемі форму ‘*талерка*’. Укр. ‘*тарілка*’, блр. ‘*талерка*’, у російських пам’ятках писемності зустрічається від XVI ст. Є запозиченням з німецької мови, де воно – із франц. *taillore* “диск, дошка для розрізання м’яса” < народно-лат. *taliare [11, т. II, с. 229].

Аналіз показує, що міжмовні еквіваленти, запозичені обома мовами, переважно більшістю походять від латини. Виняток становлять *Lampe* – лампа, основа якого прийшла до латини з грецької, та *Hahn* – кран, що має германське походження. Лише одне найменування *der Drillbohrer* – дріль (дрель) належить до і.-є. коренів.

Досить однорідним видається і шлях проникнення еквівалентів до обох мов. Якщо до німецької найменування, що розглядаються, потрапляють із французької, то до російської мови вони запозичуються в одному випадку з голландської, в п’яти – безпосередньо з німецької та в одному – з німецької при посередництві слов’янських.

Причини проникнення лексики романського походження до російської та німецької

мов можна пояснити гармонізацією екстралінгвістичних і безпосередньо мовних факторів. Це явище моделюється таким чином: з розвитком національних мов (німецької, української, російської, білоруської) відносно стабілізувалась словникова система, до якої включена автохтонна лексика, у тому числі й індоєвропейського походження. Однак поява нових референтів потребувала звернення до засобів інших мов. Через авторитет латинської та грецької саме ці мови слугували словотворчим джерелом поповнення словникових систем європейських мов, звідки вони далі проникали до слов’янських, де назва запозичувалась паралельно з поняттям.

Аналіз етимології слів, які, за даними лексикографічних джерел, можуть бути кваліфіковані як лексичні одиниці, що транспоновані до іншої мовної системи через мову-посередницю, показав відносну гомогенність часових характеристик транспозиції. Цей процес відбувався в основному в XVII–XVIII ст. Приблизно до цього самого періоду (за рідкими винятками) належить і лексика німецької мови, яка запозичена з інших мов і перенесена далі до слов’янських. Цей факт підтверджує припущення про те, що запозичення опосередковуються мовою далі до інших мовних систем.

Потрібно наголосити, що деякі слова відзначаються в німецькій і російській мовах в одному відносному лінгвістичному часі, що може вказувати на їхнє проникнення до різних мов незалежно, без опосередкування. Усі вони походять від французької мови.

Поряд з одноступінчатою транспозицією (лат./франц., італ. та ін. > нім. > укр.) етимологічний аналіз показав і більш складні процеси: лат. > франц. > нідерл. > нім. > укр. Однак переважна більшість слів-транспозитів була перенесена до української мови за моделлю лат. > франц. > нім. > укр.

Згідно зі встановленою тенденцією, мова потребувала подальшої передачі запозиченої лексики. Потенціальним середовищем сприйняття цих запозичень виступили слов’янські мови, оскільки “зворотна” транспозиція – явище досить рідке – не мало можливості бути направленим до романського мовного середовища. Ареальними контактними мовами могли виступати тільки неблизькоспоріднені мови найближчих територіальних сусідів – польська, російська, українська та південно-слов’янські мови.

Це спостереження ще раз показує тісний зв’язок розвитку мови з розвитком суспільства. Поняття, які були привнесені римлянами до життя германців, були адаптовані разом з найменуваннями.

Висновки. Сутність процесу міжмовної лексичної транспозиції зводиться до того, що серед автохтонної лексики йому частіше

піддаються слова, які мають у приймаючій мові генетичні когнати. Але найбільш рухома з цього погляду запозичена лексика, якою мова "із задоволенням ділиться" з контактним середовищем. Показником іншого феномену є достатньо продуктивна фонетична і словотворча адаптація транспонованих через мову-посередницю запозичень.

Список використаної літератури

1. Вашкевич Н.Н. Словарь этимологических и сокрытых значений / Н.Н. Вашкевич. – М., 2008. – Вып. 2. – 544 с.
2. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка / В.И. Даль. – М.: Русский язык, 1981. – Т. I–IV.
3. Етимологічний словник української мови. – К., 1982–1983. – Т. 1–3. – 630 с.
4. Маковский М.М. Лингвистическая генетика. Проблемы онтогенеза слова в индоевропейских языках / М.М. Маковский. – М.: Наука, 1992. – 200 с.
5. Прохоров В.Ф. Глагольная синонимия в немецком и русском языках: Этимологический анализ / В.Ф. Прохоров. – Запорожье: РИО ЗГУ, Павел, 1997. – 196 с.
6. Словарь русского языка XI–XVII вв. / [под ред. С.Г. Бархударова; Г.А. Богатовой]. – М.: Наука, 1975–1989. – Т. I–XIV.
7. Топоров В.Н. О некоторых теоретических аспектах этимологии / В.Н. Топоров // Международный симпозиум по проблемам этимологии, исторической лексикологии и лексикографии: тезисы докладов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – С. 14.
8. Трубачов О.Н. Реконструкция слов и значений / О.Н. Трубачов. – 1980. – № 3. – С. 5–13.
9. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер. – М.: Прогресс, 1986–1987. – Т. I–IV.
10. Цыганенко Г.П. Этимологический словарь русского языка / Г.П. Цыганенко. – Киев: Рад. шк., 1989. – 511 с.
11. Черных П.Я. Историко-этимологический словарь русского языка / П.Я. Черных. – М.: Рус. яз., 1994. – Т. I–II.
12. Etymologisches Wörterbuch des Deutschen / Leit W. Pfeifer. – Berlin: Akademie, 1989. – Bd. I–III.
13. Pfeifer W. Vorwort / W. Pfeifer // Etymologisches Wörterbuch des Deutschen. – Berlin: Akademie, 1989. – Bd. A–G. – 1622 s.

Стаття надійшла до редакції 16.09.2012.

Кирпиченко О.Е. Генетическое развитие наименований инструментов, посуды и элементов интерьера

В статье рассмотрена историческая и актуальная проблематика этимологических реконструкций. Исследование посвящено изучению этимологических характеристик немецкой лексики, которая заимствована в восточнославянские языки в статусе безэквивалентных единиц (транспонентов), с целью определения генетических предпосылок ее проникновения в иноязычную среду.

Ключевые слова: *этимология, праязыки, родственные языки, фонетико-семантические корреляты, транспонент, этимологизация, генетический (этимологический) аспект, диахрония, заимствование.*

Kirpichenko O. Genetic development of the names of instruments, tableware and elements of interior

The article deals with the problem of historical and modern approach to words origin. The present research studies etymological characteristics of German lexis borrowed by Eastern Slavonic languages as transponents (words with no direct equivalents). The study defines genetic premises of transponents penetration into the adopting language.

Key words: *etymology, parent language, related languages, phonetic-semantic correlates, transponent, ethymological interpretation, genetic (etymological) aspect, diachrony, loan word.*